

Rozdział / Розділ / Chapter

I

Główne etapy diagnostyki wpływów manipulacyjnych w sferze politycznej

Основні етапи діагностики маніпулятивного впливу
у політичній сфері

The main stages of manipulative influence diagnosis
in the political sphere

Oleksandr Boiko (Олександр Бойко)*
Nizhyn Gogol State University, Ukraine

Abstrakt: W artykule przedstawiono istotę i naturę manipulacji, która jest skuteczną metodą wpływu politycznego na świadomość społeczną. Przeanalizowane zostały czynniki współcześnie wykorzystywane w technikach manipulacji w sferze politycznej. Zaproponowano i uzasadniono model stopniowej diagnostyki manipulacji politycznej, a także wykazano jak skutecznie bronić się przed manipulacyjnymi działaniami stosowanymi w polityce. **Słowa kluczowe:** Manipulacja; Wpływy polityczne; Kontakt komunikatywny; Cele manipulacji; Model obrony.

Анотація: Розкрито суть та охарактеризовано природу маніпулювання як ефективного інструменту політичного впливу на суспільну свідомість. Проаналізовано фактори, що сприяють у сучасних умовах використанню маніпулятивних технологій у політичній сфері. Запропоновано та обґрунтовано модель поетапної діагностики політичного маніпулювання. Розкрито специфіку захисту від маніпулятивних дій у політиці. **Ключові слова:** Маніпулювання; Політичний вплив; Комунікативний контакт; Мішені маніпулювання; Модель захисту.

Summary: The article reveals the essence and nature of manipulation as an effective method of exercising political clout on the social consciousness. The analysis presents the factors that under modern circumstances facilitate the usage of manipulating techniques within the political sphere. A model of how political manipulation can be diagnosed in stages is proposed and substantiated. The particularity of the defense from the manipulative actions in politics has been also revealed. **Key words:** Manipulation; Political clout; Communicative contact; Targets of manipulation; Model of defense.

* Corresponding author: adb1958@ukr.net

© 2019 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. All rights reserved

Вступ. Політичний вплив – один з ключових факторів у процесі захоплення, використання та втримання влади. Його суть полягає у здатності політичного суб'єкта активно стимулювати процес змін мотивів та установок інших суб'єктів політики з метою трансформації їх поведінки та дій. Політичний вплив може здійснюватися як свідомо та цілеспрямовано через механізми переконання та навіювання так і не свідомо/спонтанно, коли зміна поведінки, переконань та установок відбувається на основі психологічних ефектів зараження та наслідування. Політична практика показала, що надзвичайно ефективним інструментом політичного впливу на суспільну свідомість є маніпулювання.

Варто підкреслити, що на рубежі XX і XXI ст. у світі сформувалися потенційні умови для глобального, широкомасштабного застосування маніпулятивних технологій. Адаже для того, щоб людина почала діяти так як того бажає маніпулятор, необхідні наступні умови: перевантаження інформацією; обмеження часу для її сприйняття; зашкалююче зростання розумової напруги; активне відволікання від осмислення; стимулювання емоційного мислення. Як бачимо, практично всі вони у сучасних умовах забезпечуються різким глобальним зростанням інформаційного перевантаження; відчутним обмеженням/скороченням часу для адекватного сприйняття та оцінки інформації окремою людиною/групою/масою у зв'язку з прогресуючим та невпинним збільшенням обсягів інформаційного потоку; загостренням протистояння/конкуренції між державами світу у боротьбі за лідерство на міжнародній арені; суттєвим розширенням спектру конкуруючих теорій для вибудови та інтерпретації як минулого так і майбутнього суспільного розвитку. Побічними ефектами цих процесів є викликані та фактично простимульовані ними

необдумані та необгрунтовані судження та дії, різке зростання емоційної напруги, втрата такого важливого стратегічного та системоутворюючого фактору як відчуття часу тощо.

На цілком реальну загрозу маніпулювання суспільною свідомістю в Україні на сучасному етапі не одноразово вказували і вказують вітчизняні фахівці з суспільних наук. Зокрема, у монографії „Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.”, яка побачила світ у 2007 р., у передмові акцентується думка про те, що „висмикування історичних фактів з контексту провокує омани і підсилює міфологізацію масової історичної свідомості. А множення контекстів створює сприятливі можливості для маніпулювання образами минулого і сьогодення. Саме цей процес і дає підстави деяким дослідникам говорити про те, що Україна, не пройшовши етапу інформаційного суспільства, вже переходить до його маніпуляційного різновиду (виділено О.Б.)”¹.

Суть політичного маніпулювання полягає у штучному створенні/фабрикуванні додаткових психологічних важелів впливу у процесі боротьби за владу, а зміст у: а) прихованому корегуванні масової свідомості; б) вживленні у масову свідомість штучних стимулів/мотивацій дії; в) спрямуванні суспільних настроїв та громадської активності у потрібному для маніпулятора напрямку. У сучасних умовах вірус політичного маніпулювання став надзвичайно впливовим та загрозовим фактором, що суттєво дестабілізує як життя окремої людини, групи так і усієї людської спільноти і саме тому потребує активного спротиву та нейтралізації. Якщо скористатися медичною термінологією, то протидія політичному маніпулюванню, як певному різновиду суспільної хвороби, може включати наступні

¹ В. М. Литвин, В. А. Смолій, Ю. А. Левенець та ін., *Україна: політична історія. XX – початок XXI століття*. – К.: Парламентське видавництво, 2007.

етапи – а) діагностування, б) терапію (пасивний захист), в) хірургію (активний захист).

Мета цієї статті – запропонувати ефективну та функціональну модель діагностики політичного маніпулювання. Основні завдання – виявити, проаналізувати та систематизувати сукупність чинників та змін у процесі комунікативного контакту, що засвідчують наявність маніпулятивного синдрому; виокремити фактори, що визначають характер, силу та спрямованість маніпулятивної дії.

Захист від маніпулювання – це система дій, направлена на усунення чи зведення до мінімуму негативних переживань (відчуття тривоги, невпевненості, вини, дискомфорту тощо) та можливих збитків, що можуть травмувати особистість. Специфіка захисту від політичного маніпулювання полягає у захисті права особистості/колективу/суспільства на вільне (без зовнішнього тиску та впливу) волевиявлення у питаннях ставлення до існуючої форми правління, структур офіційної влади, діючих політичних сил тощо. Він може здійснюватися на чотирьох рівнях:

- Захист цілісності „Я”.
- Підтримка позитивного Я-образу у міжособовій взаємодії.
- Захист цілісності групи у відповідь на внутрішню загрозу розпаду.
- Захист цілісності групи від факторів міжгрупової взаємодії, що представляють загрозу для її цілісності^{2 3}.

Отже, на всіх рівнях суб'єктом захисту залишається особистість. Саме тому в основі усіх захисних стратегій лежить стратегія захисної

² Ю. Б. Захарова, О моделях психологической защиты на уровне межгруппового взаимодействия. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология* 1991, 3, 11-17.

³ В. А. Штроо, Исследование групповых защитных механизмов. *Психологический журнал*, 2001, 22(1), 5-15.

поведінки індивіда як члена групи у ставленні до представників іншої групи.

Важливою умовою свідомого захисту від негативного зовнішнього політичного впливу є адекватна діагностика маніпулятивної дії. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали Т.Вільгельм, Г.Грачев⁴, Є.Доценко⁵, Я.Жарков⁶, А.Ендмюллер⁷, С.Кара-Мурза⁸, І.Огнев⁹, В.Панкратов¹⁰, М.Присяжнюк¹¹, О.Сидоренко, О.Фрай¹², Р.Чалдіні, В.Шапарь¹³, В.Шейнов¹⁴ та інші¹⁵.

Втім, цілісної та органічної моделі діагностики політичного маніпулювання дослідники не запропонували.

На нашу думку, ця діагностика, повинна складатися з кількох взаємопов'язаних частин/етапів:

Перший етап – виявлення симптомів та синдромів маніпулятивного впливу. Симптом маніпулятивної дії (з грецької σύμπτωμα — випадок, збіг, ознака) — це один окремий сигнал, прояв активного психологічного впливу, що має наслідком певне порушення

⁴ Г. В. Грачев, *Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита*, М.: ПЕР СЭ, 2003.

⁵ Е.Л. Доценко, *Психология манипуляции*, СПб.: Речь, 2004.

⁶ Я. М. Жарков, *Психологічне визначення маніпулювання Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти)*, К.: КНТ 2010, 48-58.

⁷ А. Edmüller, Т. Wilhelm, *Manipulationstechniken, Erkennen und abwehren*, 3, Auflage, Rudolf Haufe Verlag, 2006.

⁸ С. Г. Кара-Мурза, *Манипуляция сознанием*, М.: ЭКСМО-Пресс, 2001

⁹ И. Огнев, *Психологическая безопасность*, Ростов н/Д.: Феникс, 2007.

¹⁰ В. Н. Панкратов, *Защита от психологического манипулирования*, М.: Изд-во Института Психотерапии, 2004.

¹¹ М. М. Присяжнюк, *Як розпізнати загрозу маніпулювання й протидіяти йому//Сугестивні технології маніпулятивного впливу*, К.: Наук.-вид. Відділ НА СБ України, 2010, 220-224.

¹² О. Фрай, *Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи*, СПб.: Прайм-Еврознак, 2006.

¹³ В. Шапарь, *Психология манипулирования*, Ростов н/Д.: Феникс, 2007.

¹⁴ В. П. Шейнов, *Скрытое управление человеком (Психология манипулирования)*, Минск: Харвест, 2004.

¹⁵ В. R. Cialdini, *Influence. Science and Practice*, 4th ed., Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 2001.

усталеного комунікативного процесу з метою корегування свідомості та поведінки об'єкта маніпулювання. Яскравим прикладом маніпулятивного симптому є відчуття незручності, внутрішньої боротьби, коли у об'єкта психологічного впливу не має бажання здійснювати ту чи іншу дію, але обставини складаються так, що її необхідно здійснювати, щоб „не втратити обличчя”. Однак для остаточного виявлення та розпізнання маніпулятивного акту одного симптому не достатньо: слід з'ясувати чи є симптом складовим маніпулятивного синдрому, тобто сукупності дій, слів, інтонацій, поз, жестів тощо, які однозначно засвідчують та підтверджують реальність маніпулятивної атаки.

Для з'ясування питання, чи є окремий симптом частиною поліфонічного маніпулятивного синдрому, необхідно ретельно відслідкувати та проаналізувати три групи факторів: а) зміни у поведінці гіпотетичного маніпулятора; б) зміни у ситуаціях взаємодії; з) зміни у поведінці адресата маніпулятивної дії. Якщо узагальнити досвід політичної практики та результати наукових досліджень¹⁶⁻²⁵, то можна виділити наступні індикатори потенційної наявності маніпулювання:

¹⁶ Л. Гласс, *Психологическое самбо*, М.: АСТ Астрель, 2009.

¹⁷ М. Р. Душкина, *Корпорация «Я» — психологическая безопасность: Противостояние влиянию в деловом общении*, М: Эксмо-Пресс, 2005.

¹⁸ Е. Л. Доценко, *Психология манипуляции*, СПб.: Речь, 2004.

¹⁹ И. Исайчева, *Бей первым. Противостояние манипуляциям*, М.: Гелеос, 2008.

²⁰ Т. В. Маликова, Л. А. Михайлов и др., *Психологическая защита. Направления и методы*, М.: Речь, 2008.

²¹ И. Огнев, *Психологическая безопасность*, Ростов н/Д.: Феникс, 2007.

²² В. Н. Панкратов, *Защита от психологического манипулирования*, М.: Изд-во Института Психотерапии, 2004.

²³ Р. Счастливцев, *Манипулирование сознанием*, Москва: Астрель-СПб, 2011.

²⁴ В. Шапарь, *Психология манипулирования*, Ростов н/Д.: Феникс, 2007.

²⁵ В. П. Шейнов, *Скрытое управление человеком (Психология манипулирования)*, Минск: Харвест, 2004.

Зміни у поведінці гіпотетичного політичного маніпулятора.

Вияв надмірного інтересу до особи співрозмовника (з'ясування ключових деталей біографії, сімейного стану, особистих мотивів та пріоритетів поведінки, ідеалів, політичних симпатій тощо); неузгодженість слів і поведінки (зміст слів не відповідає міміці, упевнені слова контрастують з суєтними рухами рук тощо); періодичне переривання зворотного зв'язку шляхом відведення очей, що поєднується зі спробами маніпулятора непомітно відстежити реакцію жертви маніпуляції; активна експлуатація стереотипів (віднесення об'єкту маніпулювання до тієї або іншої категорії людей, актуалізація його рольових функцій, звертання до звичок або сталих ритуалів); вживання висловів та зауважень, що викликають у опонента відчуття провини; швидке скорочення дистанції у комунікативному контакті (несанкціонований та неузгоджений перехід на „ти”, передача до рук об'єкта маніпулятивної дії якихось предметів, надмірне втримування руки партнера під час рукостискання, поплескування по плечу тощо); підлаштовування під настрій співбесідника, своєрідне „емоційне віддзеркалювання” з метою налагодження контакту; демонстративне акцентування думки про некомпетентність співбесідника; вживання образливих слів, зауважень, що провокують конфліктну ситуацію; дотримання високого темпу мовлення, що збиває опонента з пантелику; невмотивоване підвищення тональності голосу; використання незрозумілих співбесідникові слів і термінів; перескакування у ході комунікативного акту з однієї теми на іншу; повторення без необхідності одних і тих же фраз; зайва деталізація у ході дискурсу з метою відволікання від головної проблеми, що обговорюється тощо.

Зміни у ситуаціях взаємодії: ескалація емоційної напруги; певне порушення правил етики; невмотивована драматизація ситуації; поява

дисбалансу у розподілі відповідальності за здійснювані дії та ухвалені рішення (вся відповідальність лягає цілком на адресат маніпулювання); наявність примусу/силового тиску; незвичність ситуації взаємодії; амплітудне випробовування статусу партнера по комунікативному акту: від різкого завищення до не менш різкого заниження; швидкий темп обговорення важливих проблем; створення штучного цейтноту, в основі якого лежить різке обмеження часу, відпущеного на ухвалення рішення; обмеження кола обговорюваних ідей та проблем, незмінні формулювання, регулярне повернення до однієї теми. Всі перераховані фактори свідчать про активне намагання маніпулятора встановити цілковитий контроль за ходом комунікативного акту.

Зміни у поведінці адресата маніпулятивної дії, які свідчать про включення тих чи інших компонентів (ланок) механізмів, що реалізують зовнішнє вторгнення: невмотивовано часта поява або підкреслено чіткий прояв „психічних автоматизмів” (за Є.Доценком), або „механічних моделей поведінки зафіксованих дій” (за Р.Чалдіні), тобто скорочених, типових схем регуляції поведінки, завдяки яким енергія дії маніпулятора швидко, фіксовано й точно перетворюється на енергію дії адресата (фундаментальною характерною рисою цих моделей поведінки є те, що складові їх дії кожного разу повторюються фактично тим же самим чином і в тому ж самому порядку); виникнення почуття вини чи небезпеки; емоційний дисбаланс; регресія до інфантильних реакцій – плач, агресія, туга, відчуття самоти тощо, особливо якщо це точно пов’язано з певною ситуацією або подією; несподівані зміни фонових станів: напруга, агресія, метушливість і ін., що виникають переважно як реакція на той збиток, нанесення якого відчуває (хай і неусвідомлено) адресат дії.

Етап виявлення симптомів та синдромів маніпулятивної дії дозволяє а) розкрити, демаскувати її основні прояви та ознаки; б) зробити обґрунтований висновок про ступінь реальності загрози негативного психологічного впливу.

Другий етап – визначення соціотипу маніпулятора. Характер, інтенсивність та динаміка маніпулятивного впливу суттєво залежать від специфіки (характерних рис та особливостей) джерела маніпулятивної дії, тобто від своєрідності особи маніпулятора. Якщо покласти в основу типології процес циркуляції інформації, тобто характеристику специфіки джерел та способів її отримання, переробки та використання, то можна виділити чотири групи потенційних маніпуляторів: перша група „Маніпулятори – гравці” (ключовий/базовий елемент – інтуїція); друга група „Маніпулятори – прагматики” (ключовий /базовий елемент – сенсорика); третя група „Маніпулятори-законники” (ключовий/базовий елемент – логіка); четверта група „Ситуативні маніпулятори” (ключовий/базовий елемент – етика)^{26 27}. Характерно, що практично кожен з типів маніпуляторів максимально паразитує на використанні найбільш сильних своїх сторін, застосовуючи при цьому найбільш комфортні для нього активні або ж пасивні методи впливу.

Етап визначення соціотипу маніпулятора дозволяє охарактеризувати специфіку та своєрідність негативного психологічного впливу. Це пов'язано з тим, що кожна з названих груп потенційних маніпуляторів має цілу низку властивих їй характерних рис та особливостей і суттєво відрізняється одна від одної за: а) ступенем

²⁶ О. Д. Бойко, *Політичне маніпулювання*, К.: Академвидав, 2010, 29-69.

²⁷ О. Д. Бойко, *Політичні маніпулятори: спроба типології//Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, вип.14, К., 2008, 157-166.

схильності та здатності до маніпулятивної дії; б) мішенями, на які націлюється маніпулятор; в) стратегією і тактикою, яким надає перевагу; в) специфічною формулою/послідовністю використання різних маніпулятивних методів та прийомів.

Третій етап – з'ясування ролі, яку обрав маніпулятор у комунікативному акті. Ще у середині ХХ століття американський психотерапевт Ерік Берн обґрунтував теорію „трансактного аналізу”. Він назвав одиницю соціального спілкування „трансакцією”, що складається з „трансактного стимулу” (людина заговорила чи пожестикувала) та „трансактної реакції” (партнер по комунікативному акту в якійсь спосіб – вербальний чи невербальний відреагував). Американський психотерапевт стверджує, що у процесі комунікативного контакту будь-яка особа (свідомо чи підсвідомо) обирає одну з ролей/станів – Батька, Дорослого чи Дитини причому вибір від віку не залежить, до того ж він за певних обставин може змінюватись, оскільки людина має здатність та схильність до зміни цих ролей/станів²⁸. Характерними рисами та особливостями рольової поведінки є: а) „Батько” – демонстрація домінування, керівництво, оцінка, повчання, схвалення/засудження, заборона, заступництво; б) „Дорослий” – виважений аналіз інформації, критичне ставлення, схильність до реальної оцінки сили опонента, спокій, розсудливість, намагання відіграти роль об'єктивного посередника/регулятора між „Батьком” і „Дитиною”; в) „Дитина” – демонстраційний вияв емоцій, апелювання до співчуття, безпорадність, підпорядкування, безкомпромісність.

Етап з'ясування ролі, що обрав маніпулятор у комунікативному акті має на меті визначення психологічної маски, під якою приховується

²⁸ E. Berne, *Games People Play: The Psychology of Human Relationships*. New York: GrovePress, 1964.

ініціатор негативного психологічного впливу. Ця дія дозволяє з досить високою точністю спрогнозувати динаміку та характер процесу спілкування; визначити специфіку рольової поведінки маніпулятора та врешті-решт з'ясувати модель маніпулятивного комунікативного контакту, яку нав'язує, або якої дотримується, ініціатор негативного психологічного впливу.

Ця модель може виявляти себе у трьох варіантах: а) „Батько” – маніпулятор прилаштовується „згори” та домінує у спілкуванні, активно використовуючи психологічний тиск; б) „Дорослий” – маніпулятор формально погоджується спілкуватися „на рівних”, але, як правило, лише до моменту виявлення слабких сторін у співрозмовника; в) „Дитина” – маніпулятор свідомо прилаштовується у комунікативному контакті „знизу” та активно використовує приховане шантажування, провокування невмотивованої емоційної напруги, блефування тощо.

Четвертий етап – виявлення мішеней маніпулятивної дії. Під мішенями політичного маніпулювання розуміють ті психічні структури, на які здійснюється вплив з боку ініціатора дії і які змінюються в напрямі, що відповідає меті дії²⁹. Хоча поняття „мішень маніпулювання” має умовний характер, воно все ж дає можливість певною мірою зрозуміти механізм та природу підбору маніпулятором засобів психологічного впливу, адекватних цілям, що переслідуються.

Мішені політичного маніпулювання можна умовно поділити на три групи: а) мішені, що базуються на механізмах психічного відображення (відчуття, сприймання, мислення, пам'ять); б) мішені, які ґрунтуються на механізмах психічного регулювання (увага, емоції, почуття, уява,

²⁹ Е. Л. Доценко, *Психологія маніпуляції: феномени, механізми и защита*. СПб, 2004.

воля, темперамент, характер, ментальність); в) штучні мішені, що додатково створюються маніпулятором для досягнення поставлених цілей.

Етап з'ясування мішеней маніпулятивної дії дає змогу виявити її основний вектор/напрямок та специфіку психологічного впливу.

П'ятий етап – визначення об'єктів політичної маніпуляції. Такими об'єктами можуть бути: а) потреби, інтереси, схильності, тобто джерела мотивації активності, поведінки людини; б) установки, групові норми, самооцінки людей, тобто ті чинники, які регулюють активність; в) стани, в яких людина може знаходитися (апатія, тривога, ейфорія тощо).

Етап визначення об'єктів політичної маніпуляції дозволяє ще детальніше та чіткіше з'ясувати спрямованість/націленість маніпулятивної дії, якщо йти від аналізу узагальнених стратегічних мішеней до виявлення конкретних спроб негативного психологічного впливу на групу факторів, що визначають мотивацію діяльності людини (потреби, установки, емоційні стани тощо), і тому можуть виступати у якості потужних чинників регулювання, корегування та зміни її поведінки .

Шостий етап – з'ясування моделі маніпулятивної дії. Як вже зазначалось, людина/група/маса починають реагувати так, як того хоче того маніпулятор, коли створюється ситуація, перебіг якої визначають наступні чинники: а) перевантаження інформацією; б) ескалація розумової напруги; в) обмеження часу для сприйняття повідомлень; г) активне відволікання від осмислення; д) стимулювання емоційного мислення. Отже, у ході діагностики маніпулятивної дії слід з'ясувати яку кількість з цих факторів маніпулятор включив до своєї моделі

(один, два, три чи всі чотири), оскільки від додавання чергового чинника різко/резонансно зростає сила маніпулятивного впливу.

Етап з'ясування моделі маніпулятивної дії дає можливість визначити масштаб сили негативного психологічного впливу, з'ясувати особливості його динаміки та характеру.

Сьомий етап – виявлення та аналіз ключових прийомів прихованого впливу, які використовує маніпулятор. Маніпулятивний прийом – це спосіб виконання або ж здійснення певних дій/акцій, метод інтерпретації/подання інформації, манера поведінки, що має на меті встановлення контролю за думками, вчинками та діяльністю особи/групи/маси. Якщо узагальнити реальну політичну практику та напрацювання науковців, можна виділити цілу систему маніпулятивних прийомів. За об'єктом впливу/мішенню ці прийоми поділяються на дві великі групи: перша група націлена на механізми психічного відображення (відчуття, сприймання, мислення, пам'ять); друга група основною мішенню має механізми психічного регулювання (увагу, емоції, почуття, уяву, волю, темперамент, характер, ментальність).

При здійсненні діагностики прийомів прихованого впливу, на нашу думку, доцільно враховувати судження політтехнолога С.Фаера, який вважає, що в основі цих прийомів лежать один або декілька з наступних механізмів, що:

- конструюють або вирішують протиріччя;
- маскують здійснювані дії (супротивник не чинячи опір погоджується на гіршу для себе ситуацію/позицію через нерозуміння загальної картини того, що відбувається);

- реалізують план, в якому від конкурента нічого не залежить (відбувається його "виключення" з подій, ізоляція від важелів управління подіями тощо);
- створюють ситуацію, при якій конкурент, який обирає оптимальний на його думку шлях, потрапляє у пастку;
- дозволяють використовувати чужі (конкурентів, знаменитостей, населення, держави) ресурси (часу, іміджу, грошей, влади, інформації);
- виявляють приховані, непомічені ресурси або "пожвавлять"/реанімують втрачені³⁰.

Характерною рисою політичного маніпулювання є багатоаспектність та широкий спектр його дії: аудійне, візуальне, комплексне. Втім до нинішнього дня домінують текстові і усні форми комунікації, що зумовлено особливостями психосоматичного характеру людського сприймання. Саме тому у процесі політичного маніпулювання значне місце належить кодифікуванню інформації. Суть цього процесу полягає у структуризації інформаційного потоку, зміні його статусу, створенні інформаційних схем. Все це дає можливість формалізувати свідомість людей і орієнтувати їх на чітко поставлену мету. Магістральні напрямками кодифікування – формалізація та уніфікація, які з одного боку є реакцією людства на потужний інформаційний потік, що обрушився на світ наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., засобом виживання, знаходження спільної мови, зняття конфліктів, з іншого – чудовою матрицею для політичного маніпулювання.

Маніпулювання інформацією має на меті формування і фіксацію у свідомості людини помилкової моделі оточуючої дійсності. Цей акт

³⁰ С. А. Фаер, *Приемы стратегии и тактики предвыборной борьбы: PR-секреты общественных отношений. "Ловушки" в конкурентной борьбе. Механизмы политической карьеры*, изд. 2-е, 2001.

здійснюється за допомогою низки технологічних прийомів обробки, інтерпретації та подачі інформації. Саме вони націлені на те, щоб повідомлення не лише було сприйняте необхідним чином, а й мало своїм наслідком потрібний ефект: формувало настрої, породжувало реакцію, стимулювало дію, які потрібні політичному маніпуляторіві. Ключову роль у всіх цих процесах відіграє мова. На її роль, як потужного потенційного маніпулятивного фактора, вказує американський психолог Поль Кюглер: „Наївно вважається, що мова прозора для світу, однак, якщо будь-яке слово заторкує існуючий комплекс (комплекс витіснення у підсвідомість афективно зафарбованих спогадів та думок, комплекс неповноцінності або переваги тощо – О.Б), то викликається сильний афект, активізуються образи, що зберігалися у пам'яті, і починають відіграватися старі моделі поведінки”³¹.

Кожен маніпулятор має свій улюблений набір маніпулятивних прийомів, що зумовлено, по-перше, специфікою його соціотипу; по-друге, ступенем ефективності дії цих прийомів; по-третє, здатністю маніпулятора їх належним чином використати.

Етап виявлення та аналізу ключових прийомів прихованого впливу дає можливість : а) ідентифікувати використання конкретного прийому; б) певною мірою уточнити соціотип маніпулятора, який схильний до використання певної групи засобів психологічного впливу; в) знайти ефективну протидію у разі пасивного захисту; г) мати потужний викривальний козир у разі захисту активного.

Отже, однією з основних умов ефективного захисту від політичного маніпулювання є виважена та науковообґрунтована діагностика, яка дозволяє виявити симптоми та синдроми маніпулятивної дії;

³¹ П. Кюглер, *Алхимия дискурса. Образ звук и психическое*, М.: ПЕР СЭ, 2005.

визначити її масштаб, характер та динаміку; з'ясувати мішені та об'єкти прихованого впливу; проаналізувавши соціотип маніпулятора, спрогнозувати подальшу його поведінку, визначити сильні та слабкі його сторони; обрати оптимальну модель захисту, що створює реальні передумови для перехоплення ініціативи та нейтралізації негативного психологічного впливу.

Literatura / Література / References

- Berne, E. (1964). *Games People Play: The Psychology of Human Relationships*. N.Y.: GrovePress.
- Cialdini, R. B. (2001). *Influence. Science and Practice*. 4th ed. Needham Heights. MA: Allyn and Bacon.
- Edmüller, A, Wilhelm, T. (2006). *Manipulationstechniken, Erkennen und abwehren*. 3 Auflage. Rudolf Haufe Verlag.
- Бойко, О. Д. (2008). Політичні маніпулятори: спроба типології. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї (с.157-166). Київ: Миколаїв.
- Бойко, О. Д. (2010). Політичне маніпулювання (с. 29-69). К.: Академвидав.
- Гласс, Л. (2009). Психологическое самбо. М.: АСТ Астрель.
- Грачев, Г.В. (2003). Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита. М.: ПЕР СЭ.
- Доценко, Е. Л. (2004). Психология манипуляции. СПб: Речь.
- Доценко, Е. Л. (2004). Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. СПб.
- Душкина, М.Р. (2005). Корпорация «Я» — психологическая безопасность: Противостояние влиянию в деловом общении. М.: Эксмо-Пресс.
- Жарков Я. М. (2010). Психологічне визначення маніпулювання. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти (с. 48-58)., К.: КНТ.
- Захарова, Ю. Б. (1991). О моделях психологической защиты на уровне межгруппового взаимодействия. Вестник Московского университета. Серия 14. Психология, 3, 11-17.
- Исайчева, И. (2008). Бей первым. Противостояние манипуляциям, М.: Гелеос.
- Кара-Мурза С.Г. (2001). Манипуляция сознанием. М.: ЭКСМО-Пресс.
- Кюглер Поль (2005). Алхимия дискурса. Образ звук и психическое. М.: ПЕР СЭ.
- Баран, В., Бойко, О., Верстюк, В., Віднянський, С., Греченко, В. (2007). Україна: політична історія. ХХ-початок ХХІ століття. К.: Парламентське видавництво, 1028.
- Маликова, Т. В., Михайлов, Л. А., Соломин, В. П., Шатровой, О. В. (2008). Психологическая защита: направления и методы. СПб.: Речь.

- Огнев И. (2007). Психологическая безопасность. Ростов н/Д.:Феникс.
- Панкратов В. Н. (2004). Защита от психологического манипулирования. М.: Изд-во Института Психотерапии.
- Присяжнюк М. М. (2010). Як розпізнати загрозу маніпулювання й протидіяти йому. Сугестивні технології маніпулятивного впливу (с.220-224). К.: Наук.-вид. Відділ НА СБ України.
- Счастливец, Р. (2011) Манипулирование сознанием. Москва: Астрель-СПб.
- Фаер, С. А. (2001) Приемы стратегии и тактики предвыборной борьбы: PR-секреты общественных отношений. "Ловушки" в конкурентной борьбе. Механизмы политической карьеры. К., изд. 2-е.
- Фрай О. (2006). Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи. СПб.: Прайм-Еврознак.
- Шапарь В. (2007). Психология манипулирования. Ростов н/Д.: Феникс.
- Шейнов В. П. (2004). Скрытое управление человеком (Психология манипулирования). Минск: Харвест.
- Штроо, В.А. (2001). Исследование групповых защитных механизмов. Психологический журнал, 22 (1), 5-15.

To cite this chapter:

Boiko, O. (2019). The main stages of manipulative influence diagnosis in the political sphere. In: M. Apollo, M. Krupska-Klimczak (Eds.), *Poland and Ukraine: Problems and prospects* (pp. 13-29). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.